

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE HUMMAYI KULÂÎ (ŞAP HASTALIĞI) (1938-1942)*

FOOT AND MOUTH DISEASE IN TURKEY DURING THE WORLD WAR II (1938-1942)

Ümmügülsüm CANDEĞER**

Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received:07/11/2020 Düzeltme/Revised: 04/01/2021 Kabul/Accepted: 09/01/2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf / Cite as: Candegir, Ü. (2021). İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye’de hummayı kulâî (şap hastalığı) (1938-1942). *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3 (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 48-64.

ÖZ

Salgın hastalıklar insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanların özellikle hayvanları evcilleştirmesinden sonraki dönemden itibaren salgın hastalıkların var olduğu söylenebilir. Hastalıkların başlangıçta nedeni çok bilinmese de zamanla bilimsel ve teknolojik gelişmeler bu alanda da etkili olmuş ve hastalık nedenleri ve bu hastalıklara karşı alınacak önlemler öğrenilmiştir. Hastalıkların yayılmasında genellikle hijyen kurallarına uyulmaması, sağlıklı yaşam şartları, mikrop, virüs ya da bakterilerin doğada uzun süre yaşayabiliyor olması gibi nedenler sayılabilir.

Bu çalışmada doküman inceleme yöntemiyle Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi’nde Ziraat Vekâleti tarafından hazırlanıp bastırılmış olan “Salgın Hayvan Hastalıkları Vaziyeti” isimli bültenler ana kaynak olarak kullanılmıştır. On beşer günlük periyotlarla hazırlanan bültenlerde hazırlandığı süre içinde ülke çapında yapılan taramalarda elde edilen hayvan hastalıkları ile ilgili bilgiler tablolar halinde sunulmuştur. Hastalıklara ait tabloların sonunda yapılan taramalar neticesinde sâlim oldukları bildirilen hayvan sayıları da illere göre verilmiştir. Aynı yerde son sayfalarda ise hayvan hastalıklarına dair daha çok bilgilendirici ya da mücadele esnasında uygulanması gereken yöntemler ve uygulamanın nasıl olacağına dair genelgeler yayınlanmıştır.

Çalışmada ana kaynaklara dayanılarak Hummayı Kulâî (Şap Hastalığı)’nin Türkiye’deki genel seyri, hastalığa karşı yapılan mücadele yöntemleri ele alınmıştır. Hastalığın İkinci Dünya Savaşı’nın ilk yıllarındaki seyrinin incelenmesindeki neden ise bu dönemde her ne kadar Türkiye savaşa katılmamışsa da bu durumdan etkilenmiş bir de üstüne tarım ülkesi olan Türkiye’nin hastalıklarla mücadelesi eklenmiştir. 1941 yılının ortalarında yaşanan salgın ve bu süreçte yapılan uygulamalar zamanla gelişmiş sonraki dönemde Ziraat Vekâleti bünyesinde bir Şap Enstitüsü kurulmasında da etkili olmuştur.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Doç. Dr.; Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ummugulsuncandeger@osmaniye.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6717-9311

Sonuç olarak Veteriner İşleri Umum Müdürlüğü ülkedeki hasta hayvanlara kendi personelleri vasıtasıyla ulaşamamış olsa da hastalıklara karşı özellikle hayvan sahiplerini bilinçlendirerek çözüm arayışına girişmiş ve bunu da bültenler vasıtasıyla yazılı bir şekilde ulaştırmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Salgın Hastalık, Hayvan Hastalıkları, Hummayı Kulâi, Şap Hastalığı, Şap Enstitüsü

EXTENDED SUMMARY

Epidemics are as old as human history. It can be said that epidemic diseases have existed since the period after humans dominated animals. Although the cause of the diseases is not known at the beginning, scientific and technological developments have been effective in this field and the causes of the disease and the measures to be taken against these diseases have been learned. In the spread of diseases, reasons such as non-compliance with hygiene rules, unhealthy living conditions, microbes, viruses or bacteria that can survive in nature for a long time can be counted.

Document analysis method was used in this study. The sources of the Republic of Turkey State Archives study prepared by the Agriculture Ministry, which suppressed in the Presidency of the Republic Archives "Animal Disease Outbreak Situation" means the bulletin. In the bulletins prepared with a period of 15 days, the information about animal diseases obtained in the country-wide screenings was presented in tables. The number of animals reported to be safe as a result of the screenings made at the end of the tables regarding the diseases are also given by provinces. In the last pages of the same place, more informative circulars on animal diseases or the methods to be applied during the struggle and how the application will be were published.

As a result of the searches made in the State Archives, only the data between 15-31 October 1938 were reached in 1938. Data for the years 1939-1940 were not available. Although some bulletins were missing from July 1941 until the end of 1942, information that could give an idea about the spread of foot and mouth disease was reached. In particular, the data obtained in the form of proxy orders at the end of the bulletins provide an opportunity to be informed about how precautions are taken against the disease.

Working on the basis of the main sources of Foot and Mouth Disease in Turkey's overall progress, the fight against the disease methods have been tried to be revealed. The epidemic in the middle of 1941 and the applications made in this process developed over time, and in the following period, it was also effective in the establishment of a Foot-and-Mouth Institute within the Ministry of Agriculture.

Considering the data of the period examined, in the second half of October 1938 1314 cattle became ill. In July 1941, 3410 cattle, 350 sheep and goats; 6034 cattle in the first half of August, 2528 cattle in September; 5,217 cattle in October; 5140 cattle in November; 3804 cattle became ill in December. In January 1942 2872 cattle; 2402 cattle in February; 1283 cattle in the first half of March; 434 cattle in the second half of April; 2037 cattle in the second half of May; 18,127 cattle, 44 sheep and goats in July; 1942 1 cattle, 73 sheep and goats in August; 5588 cattle, 8 sheep and goats in September; 621 cattle, 320 sheep and goats in November; In December, 2019 cattle and 146 sheep and goats became ill. A total of 82251 cattle and 941 sheep and goats were affected by the disease. Of these, 1 cattle in October 1938, 142 cattle in July 1941, 17 cattle in September, 16 cattle in November, 89 cattle in December, 5 cattle in February 1942, 1 cattle in July, 19 cattle in August, 8 sheep in September. goat; In November, 6 cattle, 15 sheep and goats died and the total loss was 296 cattle, 23 sheep-goats.

In the section at the end of the bulletins, circulars containing measures to be taken against foot- and- mouth disease have been published. 5 circulars were prepared in the period under review. In these circulars, information such as disease control methods, how and in which provinces the quarantine will be applied, and how the vaccination method will be written.

When the orders sent by the Ministry and the bulletins prepared are examined, it is possible to say that the Ministry of Agriculture, General Directorate of Veterinary Affairs has a serious organization, but works with scarce resources due to the assignment of its employees elsewhere in the current period. They already write this in the form of Ministry Orders on the last pages of the bulletin.

Since foot-and-mouth disease is a viral disease, the contagious rate is high and the disease is not eradicated due to the fact that the diseased animal is not slaughtered, as in some countries, it causes a constant struggle against the disease. The escalation of the disease, which started in the summer of 1941, decreased the number of sick animals in the winter months and the quarantine practices were loosened, causing a re-climb in the following summer.

It is possible to say that the method of confining the disease to a certain area and not removing the materials that may cause the spread of the disease, such as animals, animal materials, feed, etc., are applied especially in the methods of fighting the disease, which are reported by the ministry's orders.

It can be said that with the method of suggestion against the disease, a method similar to the method used for smallpox in humans before, and the vaccination method was developed, and even by teaching this to the animal owners, the situation of not having enough personnel was compensated.

The disease is contagious but has a low mortality rate. It is possible to reach this result from approximately one and a half years of data. 296 of 82251 sick cattle and 23 of 941 sheep and goats were lost. Although the rate of loss of life is low, it can be said that it causes economic losses because it reduces the milk and meat yield in animals.

As a result, it has been faced with many contagious animal diseases in Turkey During the time of World War II, the period of epidemic animal diseases shows the situation of these diseases have been reported with a detailed table. In the bulletins, information was given to provinces, general directorates, and how to take precautions against the disease, especially during the periods when the diseases increased.

Outbreaks of foot-and-mouth disease in the period under investigation increased further in the following years, and efforts were made to establish a relevant institute in the country and to examine the disease in more detail and to stop it with more effective methods.

Key Words: Epidemic disease, Animal Diseases, foot-and-mouth disease, foot and mouth diseases institute

GİRİŞ

Bulaşıcı hastalıklar insanlık tarihi boyunca toplulukların yaşamında etkili olmuşlardır. İnsanların hayvanları ehlileştirmeleri ve birbirine yakın yerlerde yaşamaya başlamalarıyla özellikle hayvanlardan bulaşan hastalıklarla mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Başlangıçta hastalık yapan etkenin bilinmemesi ya da hastalığın tanınmamasından dolayı mücadele konusunda eksik kalmıştır.

Salgın hastalıklar insanların ölüm nedenleri arasında genellikle ilk sıralarda yer almıştır. Yetişkinlerin bazıları, çocuklarınsa büyük çoğunluğu evcil hayvanlardan bulaşan hastalıklardan dolayı hayatlarını kaybetmişlerdir. İnsanlık tarihinde İkinci Dünya Savaşı'na kadar savaşlarda yaralanmayla ölenlerden çok savaş vasıtasıyla taşınan salgın hastalıklardan ölenler olmuştur¹.

Salgın hastalıkların ilk kaynağının genellikle hayvanlar olduğu bilinen bir gerçektir. Hayvanlar arasında ve bazıları da hayvanlardan insanlara bulaşma şeklinde hastalıklarla karşılaşmak mümkündür. Şap Hastalığı hayvanlardan insanlara bulaşan aynı zamanda hayvanlar arasında hızla yayılabilen bir hastalıktır. Şap Hastalığı ya da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde (BCA) *Salgın Hayvan Hastalıkları* bültenlerinde geçtiği haliyle Hummayı Kulâi hastalığının İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki seyri ve konuyla ilgili Veteriner Umum Müdürlüğü'nün yapmış olduğu mücadele ve taramaları bu çalışmanın konusudur.

Çalışmanın orijinal kaynağı olarak Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde yapılan taramalarda 1938-1942 yılları arasında Ziraat Vekâleti tarafından yayımlanmış olan Bulaşıcı Hayvan Hastalıkları Bültenleri² esas alınmıştır. Çalışmaya esas olan bültenlerde hastalıklarla ilgili olarak hazırlanan tablolarda il, ilçe isimleri, bağlı bulunan kaç köyde hastalığın çıktığı bilgileri verildikten sonra hastalık tespit edilen hayvanlarla ilgili üç sütun ayrılmış, burada ilk sütun Tek Tırnaklı, ikinci sütun Sığır ve üçüncü sütun da Koyun-Keçi şeklinde ayrılmıştır. Bu sütunlar da kendi içinde üçer sütuna bölünmüştür. Bu sütunlarda da Musap, Ölen ve Öldürülen şeklinde başlıklar atılmıştır. Her hastalık için tablonun en altında da toplam sayılar verilmiştir. Tablolardaki son sütun ise açıklamalar (Mülâhazat) şeklinde olup, hasta hayvan yetkili birimler tarafından öldürülmüş ise ücret ödenip ödenmediği bilgisi de buraya yazılmıştır. Bültenlerde hazırlanan hastalık tablolarından Kuduz hastalığı için hazırlanan tablo diğer hastalıklarınkinden

¹ Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, (Çev. Ülker İnce) Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2004, s. 253.

² Bültenler üst yazılarında *Bulaşıcı Hayvan Hastalıkları* şeklinde geçmekteyken basılı bültenlerin üzerinde *Salgın Hayvan Hastalıkları Vaziyeti* şeklinde ifade edilmektedir.

farklı olup burada il, ilçe ismi verildikten sonra köy sayısı verilmiş ve hasta olan hayvanın cinsi kısmına et yiyenler ve otlayanlar şeklinde bir ayrıma tabi tutulmuştur. Tablonun bundan sonraki iki sütunda ısırlan şahıs ve hayvan sayılarının olduğu bölüm bulunmaktadır. Açıklamalar olan bölümde ise itlaf edilen hayvan cinsi olarak Köpek, İnek, Keçi, Koyun şeklinde sütunlar açılmıştır. Bültenlerde bulunan hastalıklara ait tablolardan sonra bültenin hazırlandığı dönem için muayenesi yapılmış olan toplam hayvan sayıları da illere göre belirtilmiştir. Bültenlerin son bölümü ise Ziraat Vekâleti tarafından halka duyurulmak istenen bilgilerle hastalıklar ve mücadele yöntemleriyle ilgili bilgilendirmeler bulunmaktadır.

Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda yapılan taramalar sonucunda 1938 yılında sadece 15-31 Ekim 1938 tarihleri arasındaki verilere ulaşılmıştır. 1939-1940 yılına ait verilere ulaşılamamıştır. 1941 yılı Temmuz ayından 1942 yılı sonuna kadar arada bazı bültenler eksik olsa da genel olarak şap hastalığının yayılma durumu hakkında fikir verebilecek bilgilere ulaşılabilmektedir. Özellikle bültenlerin sonundaki vekâlet emirleri şeklinde ulaşılan veriler hastalığa karşı nasıl önlemler alındığı konusunda bilgi sahibi olunmasına fırsat sunmaktadır.

Ziraat Vekâleti Veteriner İşleri Umum Müdürlüğü uhdesinde yapılan çalışmalar neticesinde hazırlanan “Salgın Hayvan Hastalıkları Vaziyeti” başlıklı bültenlerde geçen hayvan hastalıkları, Antraks (Şarbon), Hummayi Kulâi (Şap), Uyuz, Ruam, Agalaksi, Çiçek, Gurm, Piroplazmoz, Stronjiloz, Distomatoz, Barbon, Yanıkara, Kuduz, Sığır Pastörellozu, Keçi Pastörellozu, Salgın Beyaz Damar Hastalığı, Kanatlılarda Çiçek- Difteri (Ağustos 1941'e ek olarak), Ruam, Hipodermoz gibi hastalıklardır.

1. Hummayi Kulâi (Şap Hastalığı)

Şap Hastalığı çift tırnaklı hayvanlarda akut seyreden, bulaşıcılık oranı yüksek, zoonotik³ özelliklere sahip virütik bir hastalıktır. Hastalığın bulaşma oranının yüksek olmasından dolayı önlem alınmaması halinde kısa zamanda birçok hayvanın hasta olmasına neden olabilir. Hastalığın etkeni Picornaviridae familyasından Aftovirus alt grubunda yer alan şap virüsüdür⁴. Hastalığın olmasına neden olan virüslerle ilgili yapılan çalışmalarla hastalığın 7 çeşit virüsten ve 67 çeşit alt tip virüsten kaynaklandığı tespit edilmiştir⁵. Bu tipler O, A, C, Asya1, SAT1, SAT2 ve SAT3 olarak isimlendirilmişlerdir. Hastalık sığır, koyun, keçi, domuz, manda, deve, bizon, buffalo, geyik, antilop, ceylan, impala, zürafa gibi hayvanlar üzerinde etkilidir⁶.

Hastalıklı hayvanın eti, sütü, derisi, salyası, idrarı ve dışkısı virüslerin yayılma yollarıdır. Virüs çevre şartlarına da oldukça dayanıklı olup; yapağında 24 gün; sığır derisinde 4 hafta; samanda 15 hafta; kepekte 20 hafta; toprakta 4 hafta; kuru ot ve danede 5 ay süreyle bulaşıcılık etkisini sürdürebilmektedir⁷. Bu virüslerle bulaşmış yerlere dokunulması, etin ya da sütün tüketilmesi ile hastalık sağlam olan kişilere ve diğer hayvanlara bulaşabilir. Hastalık bulaştığı hayvanda ateş, depresyon, ayaklarda ve ağızda veziküller⁸ oluşmasına ve bu veziküllerin

³ Hayvanlardan insanlara geçen hastalıklar. Konuyla ilgili olarak T. C. Sağlık Bakanlığı'nın bir daire başkanlığı bulunmaktadır. Bakanlığın internet sitesi <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/zoontikvektorel-anasayfa> Erişim Tarihi: 27.10.2020 şeklindedir.

⁴ <https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/bornova/Menu/76/Sap-Hastaligi>, Erişim Tarihi: 23.10.2020.

⁵ Ömer Barış İnce, Özgür Kanat, “Şap Hastalığı”, *Etlik Veteriner Mikrobiyoloji Dergisi*, C. 26, S. 2, 2015, s. 45-51.

⁶ H. Haluk Aşkaroğlu, G. Cihangir Gümüštepe, Adil Adıgüzel, Sinan Aktaş, Naci Bulut, *Şap Hastalığı ile Mücadele El Kitabı*, 2010, s.2.

⁷ <https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/bornova/Menu/76/Sap-Hastaligi>, Erişim Tarihi: 23.10.2020.

⁸ Kesecik.

patlamasıyla oluşan lezyonlara⁹ neden olabilir. Ayrıca meme dokusunda da harabiyete neden olduğundan süt verimini azaltabilir.

Virüslere bağlı olarak ortaya çıkan hastalıklarda genellikle organizmanın bağışıklık sistemi hastalığın seyrinde etkilidir. Bağışıklık sisteminin düşük olduğu durumlarda hastalık öldürücü olabilmektedir. Aynı şekilde bir virüs hastalığı olan şapta da hasta olan hayvanın türüne, virüs ile bulaşma şekline ve virüs miktarına, bağışıklık sistemine, yaşına ya da başka bir hastalığı olup olmaması durumuna göre değişebilmektedir. Hastalık sığır ve domuzlarda daha ağır seyrederken, koyun ve keçilerde daha hafif seyredebilmektedir¹⁰. Hastalığının ölüm (mortalite) ile sonuçlanma oranı düşük olmakla birlikte genç hayvanlarda virüsün kalpte yerleşmesi, kalpte enfeksiyona (myokarditis) neden olup ölümlü sonuçlanabilir. Hastalığın bulaşma ve salgın yapma oranı ise ölüm oranının aksine çok yüksek olup, bu da et ve süt verimlerindeki hızlı düşüşe bağlı ekonomik kayıplara neden olmaktadır¹¹.

Hastalıkla ilgili ilk yazılı kaynaklar 16. yüzyıla kadar indirilebilmektedir. Bununla ilgili ilk tanımlamalar 1514'te Fracastorius'un İtalya'da sığırlarda tanımladığı bir hastalık olarak ortaya çıkmıştır¹². Hastalıkla ilgili olarak 1921 yılında Hurliman'ın çalışmaları evcil hayvanların, çift tırnaklı hayvanların yüzyıllardır şap hastalığından etkilendiğini kanıtlamıştır. Filtreleri geçebilen ilk ajan olarak tanımlanan şap virüsünü 1897 yılında Loeffler ve Frosh tanımlamışlardır¹³. Hastalık İngiltere'de ilk olarak 1839'da görülmüştür. 1869-1871 yılları arasında 92,162 bölgede 1.344.525 hayvanın hastalığa yakalandığı kaydedilmiştir. Bunun üzerine hastalık ihbarı zorunlu hastalıklar arasına girmiştir¹⁴.

Hastalık 19 ve 20. yüzyıllar boyunca Avrupa, Asya, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika'da yaygın olarak, Avustralya'da ise yalnızca bir kez görülmüştür¹⁵. Endüstriyel çiftçiliğin gelişmesiyle hastalığın çıktığı andaki durumu değil de daha sonraki etkileri olarak süt veriminin azalması ve vücudun gelişmemesi durumu daha dikkat çekici bir olgu olmuştur.

Bazı ülkeler izledikleri hayvan sağlığı programı gereği bulaşık hayvanların kesimi ya da etkili aşılama yöntemleri ile hastalığı eradike¹⁶ etmişlerdir. Şap Hastalığına karşı kesim politikasını uygulayan İngiltere, Hollanda, Danimarka, İsviçre, Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde hastalığın tamamen sönmüş olmasına rağmen, Almanya, Belçika, Fransa, Güney Amerika, Türkiye gibi bu politikayı uygulamayan ülkelerde ise hastalığın her zaman mevcut olduğu söylenebilir¹⁷. Ancak Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda Japonya ve Avrupa ülkeleri dışında tüm dünyada hastalığın enzootik¹⁸ seyretmesi sonucunda hiçbir ülke şap hastalığı yönünden güvende bulunmamaktadır.

Türkiye'de Şap Hastalığı ile ilgili ilk istatistiki bilgilere 1914 yılında yayınlanan Ziraat İstatistik Dergisinde rastlanmaktadır. Hastalıkla ilgili daha geniş bilgiler ve kayıtlar 1957

⁹ Yara.

¹⁰ H. H. Aşkaroğlu vd., *Şap Hastalığı...*, s. 6.

¹¹ <https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/bornova/Menu/76/Sap-Hastaligi>, Erişim Tarihi: 23.10.2020; Serdar Kızıl, Musa Alkan, "Şap Hastalığının Ülke Ekonomisine ve Gıda Ticaretine Olan Etkileri", *Hayvancılıkta Performans Dergisi*, Ekim 2008.

¹² Marvin J. Grubman, Barry Baxt, "Foot-and-Mouth Disease", *Clinical Microbiology Reviews*, Vol. 17, Issue.2, April 2004, pp. 465-493.

¹³ "Research on Foot-and-Mouth Disease", *Nature*, S. 116, 1925, s. 489-490.

¹⁴ T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Şap Enstitüsü, <https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/sap/Menu/32/Tarihi>, Erişim Tarihi 23.10.2020.

¹⁵ T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Şap Enstitüsü. <https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/sap/Menu/32/Tarihi>, Erişim Tarihi 23.10.2020.

¹⁶ Hastalığın yok edilmesi.

¹⁷ Macit Oral, "Şap Hastalığında Muafiyet Verme Şekilleri ve Aşuları", *Etilik Veteriner Mikrobiyoloji Dergisi*, C.1, S. 3, Ocak 1961, s. 200-207.

¹⁸ Hastalıkların belirli bir bölgeye ya da ırka ait olması anlamına gelmektedir.

yılından sonraya rastlamaktadır¹⁹. 1957 yılında görülen büyük şap salgını sonrasında 1958 yılında Etlik Veteriner Bakteriyoloji Enstitüsü bünyesinde geçici bir şap laboratuvarı ve daha sonra 1967 yılında Şap Enstitüsü kurulmuştur²⁰. Türkiye’de şap virüsü tiplerinin belirlenmesi, bu tiplere karşı aşı üretiminin yapılması, bağışıklık düzeyinin belirlenmesi ve şap hastalığı ile ilgili araştırma ve eğitim çalışmaları Şap Enstitüsünce yürütülmektedir.

Türkiye’de 1957 salgını sonrasında, 1962-1965 yılları arasında, 1973-1978 yılları arasında ve 1983-1985 yılları arasında salgınlar olmuştur. 1997’den sonra İran üzerinden gelen yeni tip virüs daha etkili olmuştur. 1999 sonrasında ise yeni bir tip daha ülkeye giriş yapmıştır. Günümüzde O1, A İran ve ASIA1 tipi şap virüsleri ülke genelinde şap hastalığına yol açmaktadır. Hastalığa karşı mücadele kapsamında aşılama ve karantina yöntemi kullanılmaktadır. İstenilen başarıya ulaşılamaması ve hastalığın Türkiye’de eradike edilememesi nedeni olarak, hayvan hareketlerinin çok fazla oluşu, doğu ve güneydoğu sınırlarından kaçak hayvan girişleri, endüstriyel hayvancılığa geçilememesi ve çiftçinin yeterince bilinçlenmemiş olması sayılabilir²¹.

2. 1938-1942 Arası Salgın Hastalıklar Bültenlerine Göre Türkiye’de Hummayı Kulâi (Şap Hastalığı)

15-31 Ekim 1938 tarihleri arasında yapılan taramalarda Afyon’da 3 ilçede 4 köyde, Aydın’da 1 ilçede 3 köyde, Çankırı’da 1 ilçede 1 köyde, Elazığ’da 2 ilçede 3 köyde, Konya’da 1 ilçede 3 köyde, Kastamonu’da 1 ilçede 1 köyde, Kars’ta 2 ilçede 2 köyde, Kocaeli’de 1 ilçede 1 köyde, Muş’ta 2 ilçede 7 köyde, Muğla’da 2 ilçede 3 köyde, Rize’de 2 ilçede 7 köyde, Trabzon’da 1 ilçede 1 köyde ve Zonguldak’ta 1 ilçede 1 köyde olmak üzere toplam 36 mahalde hasta hayvan tespit edilmiştir. Hastalığa yakalanan hayvan sayısı 1314 olup Elazığ Pertek’te 1 hayvan ölmüştür²².

1-15 Temmuz 1941 tarihleri arasında yapılan taramalarda Bilecik’te 1 ilçede 1 köyde, Eskişehir’de 1 ilçede 2 köyde, Hatay’da 2 ilçede 4 köyde, İstanbul’da 1 ilçede 1 köyde, Mardin’de 2 ilçede 3 köyde, Siirt’te 2 ilçede 13 köyde, Van’da 1 ilçede bir köyde olmak üzere toplam 25 köyde hastalıkla karşılaşmıştır. Hasta hayvanlardan 1779’u sığır, 139’u koyun-keçidir. En çok hasta Siirt’te 12 köyde ortaya çıkan 1300 sığır ile 139 koyun-keçi olmuştur²³.

15-31 Temmuz 1941 tarihleri arasında yapılan taramalarda Ankara’da 1 ilçede 1 köyde, Bitlis’te 2 ilçede 2 köyde, Bilecik’te 3 ilçede 12 köyde, Diyarbakır’da 3 ilçede 4 köyde, Eskişehir’de 2 ilçede 6 köyde, Gaziantep’te 1 ilçede 3 köyde, Hatay’da 1 ilçede 3 köyde, İstanbul’da 1 ilçede 2 köyde, Kocaeli’de 2 ilçede 4 köyde, Muş’ta 1 ilçede 1 köyde, Mardin’de 2 ilçede 2 köyde, Siirt’te 2 ilçede 32 köyde, Urfa’da 2 ilçede 3 köyde toplam 75 köyde hastalıkla karşılaşmıştır. Hastalığa 2231 sığır, 211 koyun yakalanmış bunlardan Urfa Siverek’te 64 ve Urfa Nevşehir’de 78 olmak üzere 142 sığır ölmüştür²⁴.

1-15 Ağustos 1941 tarihleri arasında yapılan taramalarda Bursa’da 1 ilçede 3 köyde, Bilecik’te 2 ilçede 14 köyde, Bitlis’te 2 ilçede 5 köyde, Çoruh (Artvin)’de 2 ilçede 4 köyde, Diyarbakır’da 2 ilçede 20 köyde, Edirne’de 1 ilçede 1 köyde, Eskişehir’de 3 ilçede 8 köyde,

¹⁹ Macit Oral, Metin Sütçü ve Metin Taşbaşı, “Türkiye’de 1958- 1959- 1960 Yıllarında Şap Salgınlarını Meydana Getiren Virus Tiplerinin Tesbiti Üzerine Çalışmalar”, *Etlik Veteriner Mikrobiyoloji Dergisi*, C. 1, S. 3, Ocak 1961, s. 208-226.

²⁰ T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Şap Enstitüsü, <https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/sap/Menu/6/Tarihcemiz>, Erişim Tarihi: 24.10.2020.

²¹ <https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/bornova/Menu/76/Sap-Hastaligi>, Erişim Tarihi: 24.10.2020.

²² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10/ 186-282-18, 28.02.1938.

²³ BCA, 30.10/186-283-1, s.30, 16.12.1941.

²⁴ BCA, 30.10/186-283-1, s.21, 16.12.1941.

Erzurum'da 1 ilçede 2 köyde, Gümüşhane'de 2 ilçede 4 köyde, Hatay'da 1 ilçede 4 köyde, İstanbul'da 6 ilçede 11 köyde, Kocaeli'de 4 ilçede 8 köyde, Kütahya'da 1 ilçede 1 köyde, Tunceli'de 1 ilçede 1 köyde, Yozgat'ta 1 ilçede 1 köyde toplam 87 bölgede hastalıkla karşılaşmıştır. 6034 hastalıklı hayvan tespit edilmiş, bunlardan ölen olmamıştır²⁵.

1-15 Eylül 1941 tarihleri arasında yapılan taramalarda tespit edilen hasta hayvanlar, Afyon'da 2 ilçede 8 köyde, Ankara'da 1 ilçede 1 köyde, Bilecik'te 1 ilçede 3 köyde, Bursa'da 1 ilçede 3 köyde, Eskişehir'de 2 ilçede 6 köyde, Erzincan'da 2 ilçede 2 köyde, Erzurum'da bir ilçede 1 köyde, Gümüşhane'de 1 ilçede 1 köyde, İstanbul'da 4 ilçede 6 köyde, Kocaeli'de 4 ilçede 12 köyde, Kırklareli'de 1 ilçede 1 köyde, Kütahya'da 1 ilçede 1 köyde, Sivas'ta 1 ilçede 4 köyde, Seyhan'da 1 ilçede 1 köyde toplam 50 farklı yerde hastalık tespit edilmiştir. Toplam tespit edilen hasta hayvan sayısı 1151 olup bunlardan Erzurum Aşkale'de 17 adet hayvan telef olmuştur²⁶.

15-30 Eylül 1941 tarihleri arasında yapılan taramalarda Afyon'da 2 ilçede 8 köyde, Balıkesir'de 1 ilçede 6 köyde, Bursa'da 4 ilçede 17 köyde, Bilecik'te 2 ilçede 3 köyde, Eskişehir'de 1 ilçede 2 köyde, Erzincan'da 1 ilçede 3 köyde, Erzurum'da 1 ilçede 1 köyde, Gaziantep'te 1 ilçede 5 köyde, Gümüşhane'de 1 ilçede 1 köyde, İzmir'de 1 ilçede 1 köyde, İstanbul'da 4 ilçede 8 köyde, Kocaeli'de 4 ilçede 20 köyde, Sivas'ta 1 ilçede 1 köyde, Tekirdağ'da 2 ilçede 3 köyde, Trabzon'da 1 ilçede 1 köyde olmak üzere 80 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 1377 sığır etkilenmiş, ölen olmamıştır²⁷.

1-15 Ekim 1941 tarihleri arasında yapılan taramalarda Afyon'da 2 ilçede 19 köyde, Balıkesir'de 5 ilçede 11 köyde, Bursa'da 3 ilçede 3 köyde, Bilecik'te 1 ilçede 1 köyde, Eskişehir'de 1 ilçede 2 köyde, İstanbul'da 5 ilçede 10 köyde, Kocaeli'de 3 ilçede 16 köyde, Manisa'da 1 ilçede 1 köyde, Tekirdağ'da 3 ilçede 4 köyde olmak üzere 67 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 3646 sığır etkilenmiş, ölen olmamıştır²⁸.

15-31 Ekim 1941 tarihleri arasında yapılan taramalarda Afyon'da 1 ilçede 5 köyde, Balıkesir'de 2 ilçede 11 köyde, Eskişehir'de 1 ilçede 1 köyde, İstanbul'da 1 ilçede 2 köyde, Kocaeli'de 3 ilçede 4 köyde, Kütahya'da 2 ilçede 2 köyde, Kırklareli'de 1 ilçede 1 köyde, Tekirdağ'da 2 ilçede 5 köyde, Yozgat'ta 1 ilçede 3 köyde olmak üzere 34 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 1571 sığır etkilenmiş, ölen olmamıştır²⁹.

1-15 Kasım 1941 tarihleri arasında yapılan taramalarda Afyon'da 1 ilçede 6 köyde, Ankara'da 1 ilçede 1 köyde, Ağrı'da 1 ilçede 5 köyde, Bolu'da 4 ilçede 16 köyde, Balıkesir'de 3 ilçede 11 köyde, Bursa'da 4 ilçede 13 köyde, Eskişehir'de 2 ilçede 8 köyde, Edirne'de 1 ilçede 1 köyde, Erzurum'da 2 ilçede 2 köyde, İstanbul'da 5 ilçede 8 köyde, Kocaeli'de 6 ilçede 20 köyde, Kars'ta 2 ilçede 2 köyde, Gaziantep'te 1 ilçede 1 köyde, Mardin'de 1 ilçede 2 köyde, Sivas'ta 1 ilçede 1 köyde, Tekirdağ'da 2 ilçede 4 köyde olmak üzere 102 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 3010 sığır etkilenmiş, bunlardan Mardin Mazıdağı'nda 1 sığır ölmüştür³⁰.

15-30 Kasım 1941 tarihleri arasında yapılan taramalarda Afyon'da 1 ilçede 6 köyde, Ağrı'da 2 ilçede 8 köyde, Ankara'da 1 ilçede 1 köyde, Bursa'da 4 ilçede 6 köyde, Balıkesir'de 2 ilçede 4 köyde, Bolu'da 2 ilçede 4 köyde, Çanakkale'de 1 ilçede 1 köyde, Diyarbakır'da 3 ilçede 9 köyde, Erzurum'da 2 ilçede 7 köyde, Eskişehir'de 2 ilçede 3 köyde, Edirne'de 2 ilçede 3 köyde, İstanbul'da 8 ilçede 13 köyde, Kars'ta 1 ilçede 1 köyde, Kayseri 2 ilçede 3 köyde,

²⁵ BCA, 30.10/186-283-1, s.13, 16.12.1941.

²⁶ BCA, 30.10/186-283-1, s. 4, 16.12.1941.

²⁷ BCA, 30.10/186-283-3, s. 140, 25.11.1942.

²⁸ BCA, 30.10/186-283-3, s. 149, 25.11.1942.

²⁹ BCA, 30.10/186-283-3, s. 157, 25.11.1942.

³⁰ BCA, 30.10/186-283-3, s. 111, 25.11.1942.

Kütahya'da 1 ilçede 3 köyde, Kocaeli'de 5 ilçede 9 köyde, Sivas'ta 1 ilçede 1 köyde, Tekirdağ'da 2 ilçede 3 köyde, Yozgat'ta 2 ilçede 2 köyde olmak üzere toplam 87 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 2130 sığır etkilenmiştir. Bunlardan Ağrı Tutak'ta 11, Ağrı Merkez ilçede 1 ve Ankara Polatlı'da 3 olmak üzere 15 sığır ölmüştür³¹.

1-15 Aralık 1941 tarihleri arasında yapılan taramalarda Afyon'da 1 ilçede 1 köyde, Ağrı'da 1 ilçede 1 köyde, Bolu'da 1 ilçede 10 köyde, Bingöl'de 1 ilçede 1 köyde, Çankırı'da 1 ilçede 1 köyde, Eskişehir'de 2 ilçede 10 köyde, Erzurum'da 2 ilçede 9 köyde, Edirne'de 2 ilçede 7 köyde, İstanbul'da 5 ilçede 12 köyde, Isparta'da 1 ilçede 1 köyde, Kocaeli'de 4 ilçede 8 köyde, Kütahya'da 1 ilçede 1 köyde, Kırklareli'de 2 ilçede 5 köyde, Mardin'de 1 ilçede 1 köyde, Sivas'ta 1 ilçede 7 köyde, Zonguldak'ta 1 ilçede 2 köyde olmak üzere 77 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 2145 sığır etkilenmiş, bunlardan Zonguldak Merkez' de 8 sığır ölmüştür³².

15-31 Aralık 1941 tarihleri arasında yapılan taramalarda Ankara'da 1 ilçede 2 köyde, Bingöl'de 2 ilçede 3 köyde, Bolu'da 1 ilçede 1 köyde, Çanakkale'de 2 ilçede 5 köyde, Eskişehir'de 2 ilçede 4 köyde, Erzincan'da 1 ilçede 2 köyde, Edirne'de 1 ilçede 1 köyde, İstanbul'da 2 ilçede 12 köyde, İzmir'de 1 ilçede 1 köyde, Kocaeli'de 2 ilçede 6 köyde, Kars'ta 2 ilçede 2 köyde, Konya'da 2 ilçede 2 köyde, Kırklareli'de 1 ilçede 2 köyde, Manisa'da 1 ilçede 1 köyde, Tekirdağ'da 3 ilçede 7 köyde, Yozgat'ta 1 ilçede 3 köyde, Van'da 1 ilçede 1 köyde olmak üzere 55 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 1659 sığır etkilenmiş bunlardan Konya Merkez'de 81 sığır ölmüştür³³.

1-31 Ocak 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Afyon'da 1 ilçede 1 köyde, Ankara'da 3 ilçede 9 köyde, Bursa'da 2 ilçede 3 köyde, Çankırı'da 2 ilçede 3 köyde, Çanakkale'de 1 ilçede 2 köyde, Edirne'de 1 ilçede 1 köyde, Hatay'da 1 ilçede 1 köyde, İstanbul'da 2 ilçede 2 köyde, İzmir'de 3 ilçede 7 köyde, İçel'de 1 ilçede 1 köyde, Kırklareli'de 1 ilçede 2 köyde, Konya'da 1 ilçede 1 köyde, Muş'ta 2 ilçede 9 köyde, Seyhan'da 1 ilçede 6 köyde, Tekirdağ'da 3 ilçede 5 köyde olmak üzere toplam 56 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 2872 sığır etkilenmiş, ölen olmamıştır³⁴.

1-15 Şubat 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Ankara'da 1 ilçede 1 köyde, Çanakkale'de 3 ilçede 4 köyde, Diyarbakır'da 1 ilçede 1 köyde, Edirne'de 1 ilçede 1 köyde, İzmir'de 1 ilçede 1 köyde, İstanbul'da 2 ilçede 2 köyde, Kocaeli'de 2 ilçede 8 köyde, Kırşehir'de 1 ilçede 3 köyde, Seyhan'da 3 ilçede 7 köyde, Tekirdağ'da 3 ilçede 8 köyde, Yozgat'ta 1 ilçede 1 köyde olmak üzere toplam 37 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan etkilenen 1598 sığır olup bunlardan Kırşehir Çiçekdağı'nda 1 sığır ölmüştür³⁵.

15-28 Şubat 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Ankara'da 1 ilçede 2 köyde, Bilecik'te 1 ilçede 2 köyde, Çanakkale'de 2 ilçede 4 köyde, Gaziantep'te 1 ilçede 1 köyde, İzmir'de 1 ilçede 1 köyde, Kocaeli'de 1 ilçede 1 köyde, Mardin'de 1 ilçede 2 köyde, Kırklareli'de 1 ilçede 1 köyde, Seyhan'da 1 ilçede 1 köyde ve Tekirdağ'da 1 ilçede 2 köyde olmak üzere toplam 17 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 804 sığır etkilenmiş, bunlardan Gaziantep İslahiye'de 1 ve Mardin Savur'da 4 sığır ölmüştür³⁶.

1-15 Mart 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Ankara'da 2 ilçede 2 köyde, Bilecik'te 1 ilçede 2 köyde, Balıkesir'de 1 ilçede 1 köyde, Çanakkale'de 2 ilçede 4 köyde, Diyarbakır'da 1 ilçede 1 köyde, Gaziantep'te 1 ilçede 1 köyde, Hatay'da 1 ilçede 1 köyde,

³¹ BCA, 30.10/186-283-3, s. 120, 25.11.1942.

³² BCA, 30.10/186-283-3, s. 129, 25.11.1942.

³³ BCA, 30.10/186-283-3, s. 135, 25.11.1942.

³⁴ BCA, 30.10/186-283-3, s. 99, 25.11.1942.

³⁵ BCA, 30.10/186-283-3, s.106, 25.11.1942.

³⁶ BCA, 30.10/186-283-3, s.91, 25.11.1942.

İçel’de 1 ilçede 2 köyde, Kayseri’de 1 ilçede 1 köyde ve Kocaeli’de 1 ilçede 1 köyde olmak üzere toplam 16 köyde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 1283 sığır etkilenmiş, ölen olmamıştır³⁷.

15- 30 Nisan 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Ankara’da 1 ilçede 1 köyde, Bilecik’te 2 ilçede 4 köyde, Çanakkale’de 1 ilçede 2 köyde, Edirne’de 1 ilçede 3 köyde, Eskişehir’de 1 ilçede 2 köyde, Hatay’da 1 ilçede 2 köyde, Kırşehir’de 1 ilçede 1 köyde, Konya’da 1 ilçede 1 köyde ve Mardin’de 1 ilçede 2 köyde olmak üzere toplam 18 köyde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 434 sığır etkilenmiştir³⁸.

15-31 Mayıs 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Ankara’da 1 ilçede 12 köyde, Çankırı’da 1 ilçede 1 köyde, Çorum’da 1 ilçede 1 köyde, Eskişehir’de 1 ilçede 1 köyde, Gaziantep’te 2 ilçede 3 köyde, Kırklareli’de 1 ilçede 1 köyde, Kırşehir’de 2 ilçede 15 köyde, Kocaeli’de 2 ilçede 4 köyde, Kütahya’da 1 ilçede 1 köyde, Maraş’ta 1 ilçede 1 köyde, Tekirdağ’da 3 ilçede 3 köyde ve Yozgat’ta 1 ilçede 2 köyde olmak üzere toplam 45 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalığa 2037 sığır yakalanmıştır³⁹.

1-15 Temmuz 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Ankara’da 5 ilçede 30 köyde, Afyon’da 1 ilçede 3 köyde, Amasya’da 2 ilçede 20 köyde, Balıkesir’de 1 ilçede 4 köyde, Çanakkale’de 2 ilçede 2 köyde, Çankırı’da 2 ilçede 18 köyde, Çorum’da 1 ilçede 4 köyde, Erzincan’da 1 ilçede 3 köyde, Eskişehir’de 1 ilçede 5 köyde, Gümüşhane’de 2 ilçede 4 köyde, İstanbul’da 1 ilçede 1 köyde, Kocaeli’de 3 ilçede 8 köyde, Konya’da 1 ilçede 2 köyde, Kırşehir’de 1 ilçede 6 köyde, Niğde’de 1 ilçede 9 köyde, Seyhan’da 1 ilçede 5 köyde, Samsun’da 2 ilçede 2 köyde, Tokat’ta 1 ilçede 1 köyde, Yozgat’ta 2 ilçede 17 köyde olmak üzere toplam 138 köyde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 6405 sığır, 44 koyun- keçi etkilenmiş, ölen olmamıştır⁴⁰.

15-31 Temmuz 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Ankara’da 4 ilçede 22 köyde, Amasya’da 3 ilçede 25 köyde, Balıkesir’de 1 ilçede 1 köyde, Bilecik’te 2 ilçede 8 köyde, Bingöl’de 1 ilçede 1 köyde, Çankırı’da 3 ilçede 24 köyde, Çanakkale’de 1 ilçede 1 köyde, Erzincan’da 1 ilçede 1 köyde, Eskişehir’de 1 ilçede 1 köyde, Elazığ’da 1 ilçede 1 köyde, Gümüşhane’de 1 ilçede 2 köyde, İstanbul’da 2 ilçede 2 köyde, Kocaeli’de 3 ilçede 8 köyde, Konya’da 1 ilçede 4 köyde, Kastamonu’da 2 ilçede 3 köyde, Kırşehir’de 1 ilçede 1 köyde, Mardin’de 1 ilçede 1 köyde, Maraş’ta 1 ilçede 1 köyde, Sivas’ta 1 ilçede 1 köyde, Samsun’da 2 ilçede 3 köyde, Niğde’de 1 ilçede 3 köyde, Tekirdağ’da 1 ilçede 1 köyde, Tokat’ta 1 ilçede 1 köyde, Yozgat’ta 2 ilçede 20 köyde olmak üzere toplam 166 köyde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 11722 sığır etkilenmiş ve Samsun Merkez ilçede 1 sığır hastalıktan ölmüştür⁴¹.

1-15 Ağustos 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Amasya’da 2 ilçede 4 köyde, Afyon’da 2 ilçede 3 köyde, Ankara’da 5 ilçede 17 köyde, Balıkesir’de 2 ilçede 8 köyde, Bilecik’te 2 ilçede 6 köyde, Bursa’da 1 ilçede 1 köyde, Çanakkale’de 2 ilçede 3 köyde, Çorum’da 2 ilçede 10 köyde, Çankırı’da 1 ilçede 1 köyde, Eskişehir’de 4 ilçede 10 köyde, Edirne’de 1 ilçede 2 köyde, Gümüşhane’de 3 ilçede 6 köyde, İstanbul’da 2 ilçede 4 köyde, Kütahya’da 1 ilçede 1 köyde, Kars’ta 1 ilçede 1 köyde, Konya’da 1 ilçede 1 köyde, Kayseri’de 4 ilçede 5 köyde, Kastamonu’da 1 ilçede 1 köyde, Kocaeli’de 2 ilçede 2 köyde, Kırşehir’de 2 ilçede 13 köyde, Maraş’ta 2 ilçede 6 köyde, Niğde’de 3 ilçede 4 köyde, Samsun’da 4 ilçede 19 köyde, Sivas’ta 2 ilçede 5 köyde, Tekirdağ’da 1 ilçede 1 köyde, Seyhan’da 1 ilçede 1 köyde, Yozgat’ta 3 ilçede 35 köyde olmak üzere 173 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan

³⁷ BCA, 30.10/186-283-3, s. 43, 25.11.1942.

³⁸ BCA, 30.10/186-283-3, s.51, 25.11.1942.

³⁹ BCA, 30.10/186-283-3, s.67, 25.11.1942.

⁴⁰ BCA, 30.10/186-283-3, s.85, 25.11.1942.

⁴¹ BCA, 30.10/186-283-3, s.77, 25.11.1942.

12649 Sığır ve 13 koyun-keçi etkilenmiştir. Sığırlardan Boğazlıyan'da 11, Şarkışla'da 1 Avanos'ta 3, Mucur'da 2, Şiran'da 2 olmak üzere 19 sığır ölmüştür⁴².

15-31 Ağustos 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Afyon'da 2 ilçede 3 köyde, Amasya'da 3 ilçede 21 köyde, Ankara'da 2 ilçede 15 köyde, Bilecik'te 1 ilçede 2 köyde, Bolu'da 1 ilçede 3 köyde, Eskişehir'de 3 ilçede 11 köyde, Erzurum'da 1 ilçede 1 köyde, Erzincan'da 1 ilçede 1 köyde, Gümüşhane'de 2 ilçede 4 köyde, İstanbul'da 4 ilçede 8 köyde, Konya'da 1 ilçede 2 köyde, Kocaeli'de 1 ilçede 3 köyde, Kastamonu'da 1 ilçede 1 köyde, Malatya'da 1 ilçede 1 köyde, Samsun'da 5 ilçede 29 köyde, Seyhan'da 1 ilçede 4 köyde, Sivas'ta 1 ilçede 2 köyde, Tokat'ta 1 ilçede 1 köyde, Trabzon'da 1 ilçede 1 köyde, Yozgat'ta 3 ilçede 9 köyde olmak üzere toplam 127 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 6772 sığır, 60'da koyun-keçi etkilenmiş, bunlardan ölen olmamıştır⁴³.

1-15 Eylül 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Amasya'da 2 ilçede 4 köyde, Ankara'da 1 ilçede 1 köyde, Balıkesir'de 1 ilçede 1 köyde, Bursa'da 2 ilçede 2 köyde, Çanakkale'de 1 ilçede 1 köyde, Erzincan'da 1 ilçede 1 köyde, Eskişehir'de 3 ilçede 5 köyde⁴⁴ Giresun'da 1 ilçede 3 köyde, Gümüşhane'de 1 ilçede 1 köyde, İçel (Mersin)'de 1 ilçede 1 köyde, Kastamonu'da 1 ilçede 1 köyde, İstanbul'da 2 ilçede 2 köyde, Konya'da 2 ilçede 4 köyde, Kocaeli'de 6 ilçede 6 köyde, Niğde'de 1 ilçede 2 köyde, Sinop'ta 1 ilçede 1 köyde, Samsun'da 1 ilçede 5 köyde, Sivas'ta 2 ilçede 5 köyde, Tekirdağ'da 1 ilçede 1 köyde ve Yozgat'ta 1 ilçede 1 köyde olmak üzere 49 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 2011 sığır etkilenmiş, 8 koyun-keçi ise hastalanıp ölmüştür. Koyun- keçiler Kocaeli'nin Adapazarı'nda 7, Karasu'da 1 şeklindedir⁴⁵.

15-30 Eylül 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Amasya'da 1 ilçede 4 köyde, Bolu'da 1 ilçede 2 köyde, Balıkesir'de 2 ilçede 4 köyde, Bingöl'de 1 ilçede 1 köyde, Eskişehir'de 2 ilçede 9 köyde, Erzincan'da 2 ilçede 3 köyde, Erzurum'da 2 ilçede 11 köyde, Giresun'da 1 ilçede 4 köyde, Konya'da 2 ilçede 2 köyde, Kütahya'da 1 ilçede 1 köyde, Kastamonu'da 1 ilçede 1 köyde, Samsun'da 2 ilçede 11 köyde, Sinop'ta 1 ilçede 4 köyde, Siirt'te 1 ilçede 2 köyde, Tekirdağ'da 1 ilçede 1 köyde, Trabzon'da 1 ilçede 1 köyde, Tokat'ta 2 ilçede 4 köyde olmak üzere toplam 65 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalığa yakalanan sığır sayısı 3577 olup bunlardan ölen olmamıştır⁴⁶.

1-15 Kasım 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Balıkesir'de 2 ilçede 5 köyde, Çanakkale'de 2 ilçede 2 köyde, Eskişehir'de 1 ilçede 1 köyde, İstanbul'da 2 ilçede 3 köyde, Kütahya'da 1 ilçede 1 köyde, Kocaeli'de 4 ilçede 5 köyde, Kastamonu'da 1 ilçede 1 köyde, Manisa'da 2 ilçede 2 köyde, Sivas'ta 2 ilçede 2 köyde, Samsun'da 1 ilçede 4 köyde, Seyhan'da 1 ilçede 1 köyde, Zonguldak'ta 3 ilçede 3 köyde olmak üzere toplam 34 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 484 sığır, 5'te koyun-keçi etkilenmiş, bunlardan ölen olmamıştır⁴⁷.

15-30 Kasım 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Bolu'da 1 ilçede 1 köyde, Çanakkale'de 1 ilçede 1 köyde, Eskişehir'de 2 ilçede 2 köyde, Erzurum'da 3 ilçede 3 köyde, İstanbul'da 2 ilçede 2 köyde, Kars'ta 1 ilçede 2 köyde, Kastamonu'da 1 ilçede 1 köyde, Konya'da 1 ilçede 2 köyde, Maraş'ta 1 ilçede 1 köyde, Muş'ta 2 ilçede 2 köyde, Manisa'da 1 ilçede 2 köyde, Samsun'da 1 ilçede 4 köyde, Zonguldak'ta 2 ilçede 7 köyde olmak üzere toplam 30 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 137 sığır etkilenmiş bunlardan Maraş

⁴² BCA, 30.10/186-283-3, s.41 ve 34, 25.11.1942.

⁴³ BCA, 30.10/186-283-3, s.22, 25.11.1942.

⁴⁴ BCA, 30.10/186-283-3, s.9, 25.11.1942.

⁴⁵ BCA, 30.10/186-283-3, s.10, 25.11.1942.

⁴⁶ BCA, 30.10/186-283-3, s.3, 25.11.1942.

⁴⁷ BCA, 30.10/186-283-5, s. 93, 30.09.1943.

Göksun'da 6 sığır ölmüştür. 315 koyun-keçi etkilenmiş bunlardan Konya Karaman'da 15 koyun-keçi telef olmuştur⁴⁸.

1-15 Aralık 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Balıkesir'de 2 ilçede 6 köyde, Denizli'de 1 ilçede 1 köyde, İstanbul'da 2 ilçede 3 köyde, Muş'ta 1 ilçede 3 köyde, Maraş'ta 1 ilçede 8 köyde olmak üzere toplam 22 mahalde 1302 sığır, 116 koyun-keçi hastalıktan etkilenmiştir. Bunlardan ölen olmamıştır⁴⁹.

15-31 Aralık 1942 tarihleri arasında yapılan taramalarda Bursa'da 2 ilçede 3 köyde, Balıkesir'de 1 ilçede 3 köyde, Denizli'de 1 ilçede 1 köyde, Eskişehir'de 2 ilçede 3 köyde, Edirne'de 1 ilçede 1 köyde, Erzurum'da 1 ilçede 2 köyde, İzmir'de 1 ilçede 4 köyde, Kastamonu'da 1 ilçede 1 köyde, Zonguldak'ta 2 ilçede 7 köyde olmak üzere 25 mahalde hastalık tespit edilmiştir. Hastalıktan 717 sığır ve 30 koyun-keçi etkilenmiş, bunlardan ölen olmamıştır⁵⁰.

İncelenen döneme ait verilere bakıldığında 1938 yılı Ekim ayının ikinci yarısında 1314 sığır; 1941 yılı Temmuz ayında 3410 sığır, 350 koyun-keçi; Ağustos ayının ilk yarısında 6034 sığır, Eylül ayında 2528 sığır; Ekim ayında 5217 sığır; Kasım ayında 5140 sığır; Aralık ayında 3804 sığır; 1942 yılı Ocak ayında 2872 sığır; Şubat ayında 2402 sığır; Mart ayının ilk yarısında 1283 sığır; Nisan ayının ikinci yarısında 434 sığır; Mayıs ayının ikinci yarısında 2037 sığır; Temmuz ayında 18127 sığır, 44 koyun-keçi; Ağustos ayında 19421 sığır, 73 koyun-keçi; Eylül ayında 5588 sığır, 8 koyun-keçi; Kasım ayında 621 sığır, 320 koyun-keçi; Aralık ayında ise 2019 sığır, 146 koyun-keçi olmak üzere toplamda 82251 sığır, 941 koyun-keçi hastalıktan etkilenmiştir. Bunlardan 1938 Ekim'de 1 sığır, 1941 Temmuz ayında 142 sığır, Eylül ayında 17 sığır, Kasım ayında 16 sığır, Aralık ayında 89 sığır, 1942 Şubat ayında 5 sığır, Temmuz ayında 1 sığır, Ağustos ayında 19 sığır, Eylül ayında 8 koyun-keçi; Kasım ayında 6 sığır, 15 koyun-keçi ölmüş olup toplam kayıp, 296 sığır, 23 koyun-keçi olmuştur.

Tablo 1. 1938-1942 yılları arası canlı hayvan sayıları⁵¹

Yıl	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda
1938	23.138.450	11.330.241	4.944.351	9.310.966	885.117
1939	25.220.503	11.185.457	5.332.631	9.395.303	906.804
1940	26.271.838	11.394.957	5.500.648	9.759.282	947.208
1941	25.411.693	11.523.106	5.533.748	10.064.357	963.029
1942	22.967.097	11.430.431	4.972.752	9.618.476	882.216

1938-1942 arası dönemde ülkenin hayvan sayıları ile yapılacak bir kıyaslamada aslında hastalığa maruz kalan hayvan sayılarının oranını bulmak mümkün olacaktır. Yukarıdaki veriler ile Tablo 1. karşılaştırıldığında hayvan sayılarının 1938'den 1942'ye kadar olan dönemde artış gösterdiği söylenebilir. Ancak süt üretiminin canlı hayvan sayıları ile karşılaştırılması yapıldığında hayvan sayısı artmasına rağmen süt üretiminde düşüş tespit edilmiştir.

İneklerde süt üretimi 1938 yılında 1.220.029 ton iken 1941 yılına gelindiğinde inek sayısında artış olmasına rağmen üretim 1.181.593 ton, 1942 yılında ise 1.126.581 tona

⁴⁸ BCA, 30.10/186-283-5, s. 80-81, 30.09.1943.

⁴⁹ BCA, 30.10/186-283-5, s. 69, 30.09.1943.

⁵⁰ BCA, 30.10/186-283-5, s. 74, 30.09.1943.

⁵¹ *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2012, s. 207.

düşmüştür⁵². Et üretiminde de 1938’de üretim 19.909 ton, 1941’de 32.242 ton ve 1942’de gelindiğinde bu rakam 25.839 ton olmuştur⁵³. Hastalıktan etkilenen hayvan sayısı ve et üretiminde kullanılan hayvan sayısındaki artışlar süt üretiminde önemli bir düşüşe neden olmuştur.

3. Bültenlerde Şap Hastalığına Karşı Alınacak Önlemler

Hummayı Kulâi Hastalığına karşı alınacak önlemler zaman zaman bültenlere ek olarak Vekâlet Emri şeklinde yayınlanmıştır. Bunlardan 3 Temmuz 1941 tarih ve 84 sayılı genelge ve eki şöyledir⁵⁴:

“Fırat nehrinin Birecik- Keban hattı şarkındaki vilayetlerde Hummayı Kulâi hastalığı münteşir vaziyette olan veyahut bu hastalığın tehdi altında bulunan mıntikalarda hastalığın garp vilayetlerine bulaşmaması için aşağıdaki tedbirlerin alınmasına hayvan sağlık müşavere heyeti tarafından karar verilmiştir.

1-Hummayı Kulâi hastalığı hüküm süren Mardin, Diyarbakır, Siirt ve Bitlis vilayetlerinden yeni bir iş’ara kadar çatal turnaklı hayvanlar ihraç ve imrar edilmeyecektir.

2- Urfa ve Elazığ vilayetlerinden çatal turnaklı hayvanların toplanması ve şimdiye kadar toplanmış olan sürülerin kara yoluyla Fırat’ın garbına geçirilmesi yasak edilecektir.

3- Urfa ve Elazığ vilayetlerindeki hastalıksız köylerden menşe şahadetnamesiyle çıkarılacak hayvanlar yalnız pazarlarda muamele görecektir ve bu esas ile vilayetin malumatı dâhilinde toplanacak çatal turnaklı sürülerin, veteriner muayenesine tabi tutulduktan ve bir hafta karantina bekletilerek sâlim oldukları iyice tespit edildikten sonra, ancak trenle ve veteriner raporu ile başka taraflara sevk edilmesine müsaade olunacak ve keyfiyet telle hem vekâlet ve hem de gideceği vilayetin veteriner müdürlüğüne bildirilecektir.

4- Van, Hakkâri, Muş, Bingöl vilayetlerinden Elazığ ve Urfa vilayetlerine sevk edilecek hayvanlar menşe ve güzergâhlarında cenup hudutları ve hinterlandı hayvan hareketleri talimatnamesi hükümlerine tabi tutulacaklardır.

5- Keyfiyetin müstacelen bütün alakadarlara tebliğini ve ehemmiyetle tatbikini dilerim.

6- Doğrudan birinci ve dördüncü umum müfettişliklere, Mardin, Siirt, Diyarbakır, Bitlis, Muş, Hakkâri, Van, Bingöl, Elazığ, Urfa, Gaziantep, Malatya vilayetlerine arz ve tebliğ edilmiş, berayı malumat teftiş heyeti reisliğine yazılmıştır.

Ziraat Vekili N.
Abidin Ege”

3 Temmuz 1941 sayılı genelgeden de anlaşılacağı üzere ülkenin doğusunda büyük bir bulaş olduğu ve bunun ülkenin batısına geçmesinin engellenmesi için tedbirler alındığı sonucu çıkarılabilir.

8.7.1941 tarih ve 90 numaralı vekâlet emirleri

“3-7-1941 tarih ve 84-27998 sayılı tamime ektir:

1- Fırat şarkındaki vilayetlerin bazılarında istilâ mahiyette seyreden Hummayı Kulâi dolayısıyla alınan ve tebliğ edilen kararın birinci maddesindeki Diyarbakır vilayeti, üçüncü maddede yazılı hükümlere tabi olacaktır.”

15 Ağustos 1941 tarih ve 114 sayılı genelge aşağıdadır⁵⁵.

“Hummayı Kulâi hastalığının intişarını önlemek maksadıyla alınmakta olan tedbirlerin hali hazırdaki bazı imkânsızlıklar sebebiyle, matlup derecede müessir olmayışından hastalık maalesef birçok vilayetlerde münteşir bir hale gelmiş bulunmaktadır. Gerek kendi vilayetlerini korumak ve gerekse vilayet mıntikasındaki hastalığın tahdit ve imha etmek maksadıyla nizamname hükümlerini ifa yolunda vilayet hayvan sağlık zabıtası komisyonlarınca alınan ve birbirine uymadıklarından ihtiyaçlara tetabuk etmeyen karar ve tahditlerin halk ve ordu münakalatında ciddi bazı arızalar tevhit ettiği ve bu yoldaki kararların bugünkü eleman azlığı yüzünden layıkıyla müessir bir tarzda ifa edemediği görülmüş ve alınacak

⁵² İstatistik Göstergeler 1923-2011, s. 209.

⁵³ İstatistik Göstergeler 1923-2011, s. 211.

⁵⁴ BCA, 30.10/186-283-1, s. 17, 16.12.1941.

⁵⁵ BCA, 30.10/186-283-3, s. 143-144, 25.11.1942.

tedbirlerin mevzuat ve teknik icaplarla içinde bulunduğumuz fevkalade vaziyete uygun bir şekilde konmasına zaruret hasıl olmuştur.

Maruz sebeplere binaen 12.8.1941 tarihinde toplanan Vekâlet hayvan sağlık müşavere heyeti hayvan sağlık zabıtası kanununun 39. maddesinin verdiği salahiyete istinaden Hummayı Kulâi hastalığının bugünkü durumuna nazaran aşağıdaki tedbirlerin tatbiki karar altına alınmıştır.

1- Hastalığın münferit olarak hüküm sürdüğü anlaşılan Van, Muş, Tunceli, Erzurum, Gümüşhane, Çoruh, Mardin, Urfa, Bitlis, Gaziantep, Yozgat, Ankara, Kütahya ve Edirne vilayetlerinde yalnız hastalık çıkan ve kordon altında bulunan yerler müstesna olmak üzere diğer hastaliksız kasaba, köy, çiftlik veya mahalleden hayvan maddeleri ile ot, saman gibi hayvan yiyeceklerinin ihracına ve ancak pazarlardan satın alınarak veteriner muayenesiyle sâlim oldukları tespit edilen çatal tırnaklı hayvanların süreklilik talimatnamesi hükümleri dâhilinde ihraç ve imrarlarına müsaade edilecektir.

2- Bundan sonra münferit surette hastalık çıkan vilayetlerde de yukarıdaki maddeye göre hareket edilecek ve vekâlet tarafından hastalığın münteşir olduğu tespit edilen vilayet ve muntakalar ayrı bir emirle aşağıdaki madde hükümüne ithal edilecektir.

3- Halen hastalığın münteşir olduğu anlaşılan vilayetler aşağıda ayrı ayrı gösterilen birer toplu bölge sayılacaklardır:

A) İstanbul, Kocaeli, Bilecik, Bursa, Eskişehir Vilayetleri; B) Hatay Vilayeti; C) Siirt, Diyarbakır vilayetleri

4- Bu üç toplu bölgenin hududu içinde, hastalığın durumuna göre şimdilik umumi olarak hayvan ve hayvan maddeleri nakliyatı serbest bulunacak ve faaliyetleri bu bölgeler dâhilinde münhasır olmak ve hastaliksız yahut nizamnamedeki kordon müddetini bitirmiş yerlerden getirilmek şartıyla, Pazar ve panayır açılabilir.

5- Bu üç bölgeden hastaliksız vilayetlere çıkarılacak çatal tırnaklı hayvanlar, veteriner muayenesiyle ve menşeleri itibarıyla sâlim oldukları tebeyün etmek şartıyla süreklilik talimatnamesi hükümleri dâhilinde ihraç edilebileceklerdir. Hastaliksız menşelerden hayvan maddelerinin ihracı da serbesttir.

6- Hastalık bulunmayan vilayetlerden yukarıdaki bölgelere hayvan ve hayvan maddeleri ithalatı serbest olup buralara sokulanlar bölgedeki tedbirlere tabi olacaklardır. Çatal tırnaklı hayvanlar hastalıklı bölgelerden yalnız kapalı vasıtalar içinde transit olarak hastaliksız muntakalara geçebileceklerdir.

7- Hastalığın münteşir olduğu anlaşılan muntakalar ayrıca ziraat vekâletinin emriyle toplu bölgelere ilave edilecektir. Bu zamana kadar münferit vukuat çıkan yerler hakkındaki hükümlere tabi olacaklardır.

8- Hastalık çıkan yerlerde umumiyetle yalnız ekli talimat mucibince billüzum salya telkihi yapılabilecektir. Hastaların bir an evvel şifasını temin ve zarardan korunmaları için veteriner teşkilatı tarafından icap eden tedavi tarzları hayvan sahiplerine öğretilen ve mümkün olan yardımlar yapılacaktır.

9- Hummayı Kulâi hastalığı çıkan ve çıkacak olan vilayetler hayvan sağlık zabıtası komisyonlarının yukarıda bildirilen esaslara göre karar itihaz etmelerini ve vukuatın usulü dairesinde takip edilerek bildirilmesini dilerim.

10- Doğrudan vilayetlere, veteriner Başmüdürlüklerine, Veteriner Müesseseler müdürlüklerine, organizasyon Müttehassıslarına tebliğ, malûmaten birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü umum müfettişliklerine arz edilmiş, teftiş Hey'eti Reisliğine yazılmıştır.

*Ziraat Vekili N.
Abidin Ege”*

“Hummayı Kulâi’de Billüzum Telkih Ameliyesinin Tatbikine Ait Talimat

1- Hastalığa musap hayvanların arasında dereceleri yüksek ve ağızlarında kulaat bulunanlar tefrik edilecek ve bunların kulaatı kaynatılmış bir makasla kesilerek ve yahut kürtaj yapılarak lüzumu kadar marazî virüsü madde muakkam ve camdan bir hayvan ve yahut mahrutî cam kadeh içinde toplanacaktır.

2- İşbu marazî madde makasla gayet küçük parçalara ayrılacak ve üzerine azar azar fizyolojik su ilave edilmek suretiyle ve cam bagetlerle iyice ezilecek ve muameleyi müteakip sirayete maruzlara kafi gelecek miktarda fizyolojik su ile sulandırılacaktır.

3- Telkihe tabi tutulacak hayvanların lüsatında muakkam bir bistüri ile sathı ensizyonlar yapılacak ve fizyolojik marazi hasılat pensle tutulacak temiz bir pamuk parçasıyla bu ensizyonlara sürülecek ve bu suretle sirayete maruz hayvanların virüslemeleri temin edilecektir.

4- Virüslenen hayvanların hastalığı aldıktan sonra tedavilerine ve usulü dairesinde tırnaklarının korunmasına da dikkat edilecektir.”

Belgeden de anlaşılacağı üzere İkinci Dünya Savaşı'nın koşulları dolayısıyla veteriner umum müdürlüğü eleman kıtlığı çekmekte ve bunun çözümü için de çok sayıda hayvanı olan çiftçilere aşılama metodunu öğretmeye çalışmaktadır.

Şap hastalığına karşı alınacak önlemlerin olduğu bir yazı vekâlet tarafından bültende bastırılmış ve aynı zamanda valilikler bünyesinde bulunan veteriner müdürlüklerine gönderilmiştir. 8 Temmuz 1942 tarihinde Hummayı Kulâi Hastalığının intişari sebebiyle alınacak tedbirler şeklinde 15-31 Temmuz 1942 bültenine eklenmiştir⁵⁶.

“Vekâlet Emri

Çatal turnaklı hayvanlarda Hummayı Kulâi Hastalığı bu sene yaz mevsiminden beri tekrar yayılarak bir çok vilayetlerin hudutlarına girmiştir. Geçen yıl olduğu gibi bu yıl da devam eden bazı mecburi sebepler yüzünden ve veteriner teşkilatımızın yetersizliğinden hastalığı zamanında önlemek için esaslı mücadele yapılmasına imkân bulunamamaktadır. Bunun için geçen sene Vekalet hayvan sağlık müşavere hey'etinin vermiş olduğu ve 15/8/1941 tarih ve 114 sayılı tamimle bildirilmiş olan karara istinaden bu sene dahi hastalığın zararlarını tehdit edecek tedbirlerin aynı suretle tatbiki muvafık görülmüştür. Aynı esaslar dâhilinde hareket edilmek üzere Hummayı Kulâi hastalığı zuhur eden vilayetlerde aşağıda bildirilen tedbirler tatbik olunacaktır.

1- Hastalığın münferit vaz'iyette birbirinden uzak birkaç yerde çıkmış bulunduğu hallerde, yalnız hastalık çıkan yerler kordon altına alınacak ve hastaliksız kasaba, köy, çiftlik veya mahalleden çatal turnaklı hayvanlar ve hayvan maddeleri ve hayvan yiyeceklerinin satın alınan ve veteriner muayenesiyle salim bulunan hayvanların süreli talimatnamesi veçhile ihraç ve imarlarına müsaade edilecektir.

2- Hastalık birbirine yakın müteaddit ve çok yerlerde çıktığı takdirde, bütün hastalıklı köy, kasaba ve mahalleleri ihtiva etmek üzere, hepsine birden müşterek ve muntıkavi bir kordon konacak ve bu bölge münteşir hastalıklı bölge sayılacaktır.

a) Münteşir hastalıklı olarak toplu bir kordon konmuş olan bölge içinde umumi olarak hayvan, hayvan maddeleri ve yiyecekleri nakliyatı serbest bırakılacaktır.

b) Münteşir hastalıklı bölgelerden, veteriner muayenesiyle ve menşeleri itibarıyla salim oldukları tespit ve tevsik edilen çatal turnaklı hayvanlar ile hayvan madde ve yiyecekleri süreli talimatnamesi hükümleri dâhilinde serbest bırakılacaktır.

c) Hastaliksız bölgelerden veya vilayetlerden münteşir hastalıklı bölgelere hayvan madde ve yiyecekleri ithalatı serbest olup buralara sokulanlar münteşir hastalıklı bölgedeki tedbirlere tabi tutulacaktır.

ç) Çatal turnaklı hayvanlar, hastalıklı bölgelerden transit olarak yalnız kapalı vasıtalar içinde hastaliksız bölgelere geçirilebilecektir.

3- Bir vilayette Hummayı Kulâi hastalığı zuhurunda hangi madde mucibince hareket edileceği vilayet hayvan sağlık zabıtası komisyonu tarafından verilecek kararla tespit edilecek ve münferit vaz'iyetten münteşir bölgeye geçilmesi veya hastalığın seyrine göre tedbirlerde tadilat yapılması hakkında komisyonlar tarafından ayrı kararlar alınacak ve tatbikata geçilerek vekâlete bildirilecektir.

4- Hastalıklı yerlerde hayvanların hastalıktan en az bir zararla kurtarılabilmesi için bilhassa tedavilere önem verilecek ve tedavi ile hastalığın çabuk izalesinin temini hususunda son derece çalışılacaktır.

5- Yapılacak hastalık tedbirlerinin her türlü tatbikatında her vilayet kendi teşkilatıyla iş görmek mecburiyetindedir. Bu sebeple ayrıca eleman verilmeyecek ve lüzumsuz masraflar yapılmayacaktır. İdare ve inzibat makamları bütün tedbirlerin ifasında müessir surette harekete geçirecek ve mahalli yardımlar temin edilecektir.

Mücadeleye lazım olan teknik malzeme ve ilaçlar da vekaletçe mevcut nispetinde ve evvelce yapılan 15/6/1942 gün ve 144/26044 sayılı tamim mucibince gönderilecektir.

6- Hummayı Kulâi çıkan yerler hakkında mutut usul dairesinde vekâlete eskisi gibi malumat verilecek ve hastalıkların takip ve neticesine dair mutut raporlar da vaktinde gönderilecektir.

7- Doğrudan vilayetlere Veteriner teşkilata tebliğ ve malûmaten Umum Müfettişliklerine arz edilmiş ve Teftiş Hey'eti Reisliğine yazılmıştır.

*Ziraat Vekili N.
Abidin Ege”*

Vekâlet tarafından gönderilen daha önceki yazılara ek olarak aşağıdaki yazı 13.8.1942 tarih ve 192 sayılı Şap Hastalığına karşı alınacak önlemler III açıklamasıyla 15-31 Ağustos 1942 bültenine ek olarak vilayetlere gönderilmiştir.

“15/6/1942 tarihli ve 144 sayılı 8/7/1942 tarihli ve 168 sayılı tamimlere ektir⁵⁷.

1- Yukarıda sayıları yazılı tamimlerde de belirtildiği veçhile Şap, evvelce bildirilen vilayetlerde münteşir bir vaz'iyeye almış ve bilhassa harman faaliyeti ve bunu takip edecek umumi ve hususi nakliyat işlerini sekteye

⁵⁶ BCA, 30.10/186-283-3, s.87-88, 25.11.1942.

⁵⁷ BCA, 30.10/186-283-3, s.26-28, 25.11.1942.

uğratacak arızalar göstermeye ve ayrıca ordunun ve memleketin muhtaç olduğu yağ, süt istihsalatı ve hatta hastalığın meydana getirdiği umumi zafiyet dolayısıyla et randımanı üzerinde menfi tesirleri yapmaya başlamıştır. Önümüzdeki sonbahar zer'iyatı için nadas ve ekin işleri ve netice itibarıyla bugünkü memleket şartlarının icap ettirdiği umumi istihsalatın çoğaltulmasına matuf hareket ve faaliyetler tehlike altına girmiştir.

2- İktisadi zararları, esasen sıkışık durumda bulunan hayat şartlarımızı büsbütün tazyik edecek ve hatta felce uğratacak olan bu hastalıkla, evvelce de defaatle belirtildiği üzere kanun ve nizamname karşısında mükellef ve mes'ul bütün idare, inzibat ve teknik amir ve memurların geniş ölçüde ve daha faal ve verimli şekilde harekete geçmeleri zaruretindedir. Bu maksatla;

A) Kanun ve nizamname hükümlerine tevfikan hastalığı haber vermek ve haber almakla mükellef olanların ve bu meyanda bilhassa köy ihtiyar hey'etleriyle nahiye müdürlerinin ve kaza kaymakamlarının, kendi muntikalarındaki hastalık ocaklarını ve seyrini yakinen takip etmeleri ve kendilerine haber verilecek veya kendi taraflarından haber alınacak hastalığı doğrudan mahalli veteriner teşkilatına ve bulunmadığı takdirde vilayet veteriner müdürlüğüne en seri vasıta ile haber vermelerinin temini.

B) Vilayet muntikasındaki hastalığın münferit veya münteşir olduğuna göre hastalığın diğer muntikalara sıçramasını önlemek için kanunen tesis icap eden karantinanın ve kordonların zabita tarafından ehemmiyetler tatbik ve takibi;

C) Vilayet muntikasındaki hastalığın münferit veya münteşir olduğuna göre elde mevcut vilayet veteriner teşkilatının en kısa zamanda hastalık yerine yetişecek şekilde dağıtılması ve gerek veteriner, gerekse muavin veteriner ve hayvan sağlık memurlarından hiç birisinin sıhhi mazeret olmadıkça merkezlerde alıkonulmayarak gerek hastalıklı köylerdeki kanuni ve teknik icapların ve gerekse her bölgenin hususiyetine göre hastalığın genişlemesini önleyecek olan ve vilayet hayvan sağlığı zabıtası komisyonlarının alacağı tedbir ve tertibata memur edilmesini;

Ç) Bilhassa mücadele için muntikasında کافی teknik memur bulunmayan vilayetlerin teşkilatımız veteriner memurlarının hemen yarısının askeri vazifede olmalarına ve bu yüzden diğer hastalıklarla da mücadele vaz'iyetinde olan vekalet durumunun güçlüğüne rağmen henüz hastalık sahasına girmemiş muntikalardan hastalığı münteşir yerlere, küçük miyasta yardım imkanlarını aramak için vekalet müracaat etmelerini;

D) Hastalıkla mücadele için lazım gelen ilaçlar evvelce mücadele teçhizat ambarımıza yeter miktarda depo edildiği için bu sıkıntımızın mevcut olmadığını ve istenilen ilaçların derhal gönderildiğini ve gönderileceğini ve bu ilaçların gerek hastaların tedavisinde ve gerekse dezenfeksiyonda virüs üzerine en müessir vasıtalar olduğunu dikkat nazarına alarak tedavisiz hiçbir hayvan bırakılmamasını;

E) Veteriner Müdürlüklerinin kendi muntikalarındaki mücadeleleri bizzat sevk ve idare ve her fırsatta mesaiyi kontrol etmelerini ve vilayet sağlık zabıtası komisyonunun reisi olmak ve hayati ehemmiyeti bulunan hastalığın intişarının tahdidi ve imhası bakımından mes'ul vaz'iyette bulunan idare, inzibat ve teknik memurlarının amiri bulunmak itibarıyla sayın valilerin de bizzat bu işe el koyarak kendi muntikalarını icaplarına uygun ve hastalığı durdurucu ve söndürücü tatbikata geçmelerini;

F) Hastalığın haber alma ve verme mücadelesini ruhumu teşkil ettiğinden gerek bu bakımdan ve gerekse hastalığın imhasını amaçlayan kanun ve nizamnamenin tatbiki bakımından vazifelerini yapmayan bütün ilgililer hakkında derhal takibat yapılmasını;

G) Telgrafla vekâlete yapılan mutad hastalık vukuat ihbarlarında başka vilayetçe alınmış ve tatbikata geçilmiş olan karar ve tatbikat neticelerinden her ayın birinci ve onbeşinci günleri vekalet telgrafla rapor verilmesini ehemmiyetle rica ederim.

3- Doğrudan vilayetlere, veteriner müdürlüklerine, veteriner müesseseler müdürlüklerine tebliğ edilmiş, malumaten umum müfettişliklerine arz edilmiş ve teftiş hey'eti reisliğine yazılmıştır.

Ziraat Vekili
Ş. R. Hatipoğlu”

SONUÇ

Vekâlet tarafından gönderilen yazılar, hazırlanan bültenler incelendiğinde Ziraat Vekâleti Veteriner İşleri Umum Müdürlüğü'nün ciddi bir organizasyona sahip olduğu ancak içinde bulunulan dönemde çalışanlarının başka yerlerde görevlendirilmesi nedeniyle elindeki kıt kaynaklarla çalıştığını söylemek mümkündür. Zaten bunu Vekâlet Emirleri şeklinde bültenlerin son sayfalarında yazmaktadırlar.

Şap hastalığının virütik bir hastalık olması nedeniyle bulaşıcılık oranının yüksek olması, bazı ülkelerdeki gibi hastalıklı hayvanın kesilmemesi dolayısıyla hastalığın eradike edilmemiş olması hastalığa karşı sürekli bir mücadele verilmesine neden olmaktadır. 1941 yaz aylarında başlayan hastalığın tırmanışı kış aylarında hasta hayvan sayılarının azalmasıyla karantina

uygulamalarının gevşetilmesi sonraki yaz aylarında yeniden bir tırmanışa neden olmaktadır. Özellikle vekâlet emirleri ile bildirilen hastalıkla mücadele yöntemlerinde hastalığın belirli bir bölgeye hapsedilmesi ve buradan hayvan, hayvan maddesi, yem vb. hastalığın yayılmasına neden olabilecek hiçbir şeyin çıkarılmaması yönteminin uygulandığını söylemek mümkündür.

Hastalığa karşı telkih yöntemi ile daha önce insanlarda çiçek hastalığı için kullanılan yönteme benzer bir metot ile aşılama yönteminin geliştirildiği hatta bunun hayvan sahiplerine öğretilmesi ile yeterli personelin olmaması durumunun da telafi edilmesi yoluna gidildiği söylenebilir.

Yukarıda hastalık hakkında verilen bilgilerde de söylendiği üzere hastalık bulaşıcılığı yüksek ancak ölüm oranı az bir hastalıktır. Yaklaşık bir buçuk yıllık verilerden de bu sonuca ulaşmak mümkündür. 82251 hasta sığırdan 296'sı, 941 koyun-keçiden de 23'ü kaybedilmiştir. Can kaybının olma oranının düşük olmasına rağmen hayvanlarda süt ve et verimini düşürdüğü için ekonomik anlamda kayıplara neden olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda Türkiye'de birçok bulaşıcı hayvan hastalığı ile karşılaşmış, döneme ait salgın hayvan hastalıkları vaziyetini gösterir detaylı tablolarla bu hastalıklar bildirilmiş ve bültenlerde hastalıkların özellikle artış yaptığı dönemlerde vilayetlere, umum müdürlüklerine, müfettişliklere hastalığa karşı nasıl bir önlem alınacağına dair bilgilendirmeler yapılmıştır. Şap hastalığının incelenen dönemdeki salgınları sonraki yıllarda daha da artmış, bu durum da ülkede konuyla ilgili bir enstitünün kurulmasına ve hastalığın daha etraflıca incelenmesi ve daha etkili yöntemlerle durdurulması için çalışmalar yapılmıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10/ 186-282-18, s.1-5 28.02.1938.

BCA, 30.10/186-283-1, s. 1-16.12.1941.

BCA, 30.10/186-283-3, s. 1-164, 25.11.1942.

BCA, 30.10/186-283-5, s.1-102, 30.09.1943.

Telif Eserler

Aşkaroğlu, H. Haluk vd., *Şap Hastalığı ile Mücadele El Kitabı*, 2010.

Diamond, Jared, *Tüfek, Mikrop ve Çelik*, (Çev. Ülker İnce) Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2004.

Grubman, Marvin J. and Baxt, Barry, "Foot-and-Mouth Disease", *Clinical Microbiology Reviews*, Vol. 17, Issue.2, April 2004, pp. 465-493.

İnce, Ömer Barış ve Kanat, Özgür, "Şap Hastalığı", *Etlik Veteriner Mikrobiyoloji Dergisi*, C. 26, S. 2, 2015, s. 45-51.

İstatistik Göstergeler 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2012

Kızıl, Serdar ve Alkan, Musa, "Şap Hastalığının Ülke Ekonomisine ve Gıda Ticaretine Olan Etkileri", *Hayvancılıkta Performans Dergisi*, Ekim 2008.

Oral, Macit, "Şap Hastalığında Muafiyet Verme Şekilleri ve Aşılı", *Etlik Veteriner Mikrobiyoloji Dergisi*, Vol.1, Issue.3, 1961, s. 200-207.

Oral, Macit, vd. , “Türkiye’de 1958- 1959- 1960 Yıllarında Şap Salgınlarını Meydana Getiren Virus Tiplerinin Tesbiti Üzerine Çalışmalar”, *Etlik Veteriner Mikrobiyoloji Dergisi*, C.1, S. 3, Ocak 1961, s. 208-226.

“Research on Foot-and-Mouth Disease”, *Nature*, S. 116, 1925, s. 489-490.

Elektronik kaynaklar

<https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/bornova/Menu/76/Sap-Hastaligi>, Erişim Tarihi: 23.10.2020.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Şap Enstitüsü, <https://vetkontrol.tarimorman.gov.tr/sap/Menu/32/Tarihi>, Erişim Tarihi 23.10.2020.

<https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/zoootikvektorel-anasayfa>, Erişim Tarihi: 27.10.2020.